

Roger Caillois. *Stenen. Essay.* Uit het Frans vertaald door Jacq Vogelaar en Arnan Oberski. De Bezige Bij

Bij haar entree in de Académie Française op 22 januari 1981 hield Marguerite Yourcenar zoals gebruikelijk een lofrede op haar voorganger, Roger Caillois, waarin meer dan eens sprake is van diens 'strengheid', diens 'koppige strengheid' zelfs. Voor de meeste Nederlandse lezers zal Roger Caillois (1913-1978) een onbekende zijn, al is men zijn naam misschien tegengekomen in relatie met het surrealisme en met Georges Bataille: met de laatste (en met Michel Leiris) richtte hij in 1939 het befaamde *Collège de Sociologie* op. Geen van beide connecties suggereert echter 'strengheid', eerder verwondering, droom, roes, erotiek, geweld.

Ook zijn nu door Jacq Vogelaar en Arnan Oberski - schitterend - vertaalde bundel *Pierres*, volgens Cioran het boek waarin men Caillois het beste leert kennen, maakt op het eerste gezicht niet een bijzonder strenge indruk. Het geheel bestaat uit lyrische, bevlogen teksten die getuigen van een liefdevolle fascinatie voor sinteringen, kopers, agaten, pyrietten, hematieten, kwartsen, berillen en andere stenen. Aan de hand van exemplaren uit zijn privé-collectie beschrijft Caillois de wonderlijke vormen en vaak zeer suggestieve voorstellingen die erin zijn aan te treffen.

Een ware vloedgolf van associaties wordt soms over de lezer uitgestort: 'een oog zonder wimpers of oogleden, of een lege oogkas met ooglid dat ervoor hangt als natte was, als een uit zijn schaal gerukte oester, waarvan de uitgelopen bal nog vers is; knoestige fallussen met schachtringen, zonder voorhuid, gezwollen en paars, en met een gegroefde eikel; rottende weekdieren zonder schelp, de kleur van korstmoss of fluim; knieschijven, botjes die door de werking van een zuur verweekt zijn, teruggebracht tot een staat van troebele, trillende gelatine; regenwormen, slurven, ingewanden die glimmen van de darmsappen en de gal waardoor ze verteerd worden; een mengsel van pisbuizen, rommelende darmen, natwarme schaamspleten, dwarsgestreepte pezen; bleke en incomplete ballen die aan elkaar vastzitten zoals de ellebogen en knieën, heupen en bekken van een plastic pop'.

Streng is hoogstens de opbouw van het oorspronkelijke boek (de nu vertaalde bundel bevat ook enkele fragmenten uit *Écriture des pierres* en *Cases d'un échiquier*), met hoofdstukken als 'Mythologie', 'Fysica', 'Metafysica', 'Moraal' en 'Testament'. Daaruit kan men afleiden dat het niet een uit de hand gelopen hobby betreft en dat het Caillois ook nog om iets meer te doen is geweest dan een geschikte aanleiding tot lyriek. Maar wie wil weten om wat precies, heeft niet genoeg aan alleen deze bundel.

Caillois' preoccupatie met stenen stond immers niet op zichzelf, zoals Vogelaar in een verhelderend nawoord uiteenzet. Zij past in een levenslange ambitie om, zoals hij het zelf noemde, een 'diagonale wetenschap' te formuleren, uitgaande van de gedachte dat de wereld in al haar diversiteit niet op toeval en willekeur berust, maar op een verborgen 'structuur'. Die probeert Caillois in zijn studie van de stenen, maar eerder ook van de mythen en van het sacrale, van de bidsprinkhaan en van de vlinder, van het spel en van de droom, van het fantastische en van de dissymmetrie, te betrappen.

Het doet denken aan de stoutste dromen van de structuralist Lévi-Strauss,

maar gelet op Caillois' methode die gericht was op het vinden van 'avontuurlijke coherenties' kan tevens in een andere richting worden gezocht: die van de oude traditie van alchimie en hermetisme, waaraan de romantici een nieuwe impuls hadden gegeven en die - in het kielzog van dichters als Nerval, Baudelaire, Rimbaud en Lautréamont - ook het surrealisme niet onverschillig had gelaten. Tegenover de mechanistische wereld van de moderne natuurwetenschappen stelden zij een 'poëtische' wereld van analogieën en correspondenties, al dan niet verbonden met het idee van een 'wereldziel' of een andere pantheïstische voorstelling.

Wat Caillois voor ogen stond zou je een gesecculariseerde versie van dit romantische 'project' kunnen noemen. Het universum was voor hem een betoverend labirint (net als voor de door hem in Frankrijk geïntroduceerde Borges) of spiegelpaleis, dat hij met wetenschappelijke precisie en exactheid in kaart hoopte te brengen. Hier zit de door Yourcenar bedoelde 'strengheid', die Caillois afwezig achtte in de surrealistische 'onderzoekingen' van Breton en de zijnen.

Voor deze dichterlijke wetenschapper (die overigens lange tijd zeer ambivalent, om niet te zeggen vijandig stond tegenover de poëzie in de meer beperkte zin van het woord) bood de hele wereld zich aan als onderzoeksterrein. Hij droomde van een ordening naar model van Mendelejev's Periodiek Systeem. Dat klinkt inderdaad heel streng, maar de titel van een van zijn latere verzamelbundels (*Cases d'un échiquier*) doet de onorthodoxie ervan vermoeden. In deze 'vakken van een schaakbord' schuilt immers behalve systematiek ook een onmiskenbaar speels element.

In *Méduse et Cie* (1960) schrijft Caillois: 'De triomf van de mens (...) is wellicht in het immense raderwerk een beetje spel te hebben geïntroduceerd'. Caillois blijkt de menselijke speelruimte vooral in de verbeelding te vinden, maar het merkwaardige is dat hij deze verbeelding niet tot de mens beperkt acht. Ook de overige organische en zelfs de anorganische natuur is er volgens hem mee gezegend - een consequentie van de door hem gepostuleerde eenheid van het universum.

Tussen de menselijke verbeelding en die van de materie ziet hij overal correspondenties, zoals ook blijkt uit *Pierres*. In de architectuur der kristallen vindt hij bijvoorbeeld een 'onwrikbare, onfeilbare, onsterfelijke geometrie, die op Pythagoras en Plato vooruitloopt. De meest abstracte deducties van de rekenkunde zijn daarvan slechts een weidse echo, die voor het menselijk verstand een onbegrensde afspiegeling vormt van een primaire discipline'.

In zijn intellectuele autobiografie *Le fleuve Alphée* (1978) heeft Caillois het over een 'presque inconcevable alliance', een heimelijke medeplichtigheid tussen het beeld op de steen en de menselijke verbeelding: het eerste produceert en stimuleert het tweede, als het al niet zo is dat het tweede het eerste voortzet 'in een ander domein'. Op deze manier verweerde Caillois zich tegen het voor de hand liggende verwijt van antropomorfisme. Wie zo dacht, isoleerde de mens op een heilloze en treurigstemmende manier van zijn natuurlijke omgeving.

Desondanks realiseerde hij zich heel goed dat zijn 'schriftuur van de stenen' er een was van menselijke makelij: 'stenen hebben geen vocabulaire'. Het is de mens die ze woorden en dus betekenis geeft. Met typerende ironie laat hij nota bene een

steen zich uitspreken over de mens, `die niets met mij gemeen heeft en die mij voor de aardigheid of ter misleiding zijn stem leent. Hij doet alsof hij over mij nadenkt, mediteert, maar hij reflecteert over zichzelf, hij weerspiegelt zich in mijn aanzijn'.

Het lijkt een patstelling waaraan alleen in de een of andere vorm van mystiek te ontkomen valt. Caillois heeft deze mogelijkheid serieus overwogen, al betreft het bij hem uitdrukkelijk een vorm van mystiek zonder god of theologie. In het hoofdstuk 'Testament' schrijft hij: 'Ik word gegrepen door een heel speciale opwinding. Ik heb het gevoel dat ik zelf iets van een steen krijg. Tegelijkertijd geef ik de steen iets menselijks. (...) Tussen de vastheid van de steen en het bruisen van de geest ontstaat iets van een uitwisseling, waarin ik een ogenblik, en wel een gedenkwaardig ogenblik, wijsheid en sterking vind'.

Om dat laatste lijkt het hem uiteindelijk te doen te zijn geweest in deze uitermate paradoxale onderneming: om een tijdelijke ontsnapping aan het efemere karakter van de menselijke soort via de minerale identificatie. Maar typerend voor Caillois is dat deze 'mystieke' confidenties plaatsvinden in een hoofdstuk over een Chinese stenenliefhebber uit de twaalfde eeuw. In de onzekerheid van de fictie blijft de paradox intact.

Caillois heeft de hachelijkheid van zijn streven nooit verloochend, maar daarin schuilt juist het avontuur. Ook al levert het misschien niets anders op dan poëzie. In *Pierres réfléchies* lezen we: 'Ik heb gezocht, ik zoek, in de wereld die begrensd is voor een god maar onuitputtelijk voor een sterveling, het elementaire, het getal, meer in het bijzonder het alfabet. Een ijdele poging. Ik mag mij gelukkig prijzen als ik onverhoeds op een gedicht stuit, tijdens een speurtocht die daar nooit op uit was'.

Alle menselijks kennis is ooit uit de poëzie ontstaan, leerden de romantici al; bij Caillois komt ze er opnieuw bij uit. Dat tekent het circulaire karakter van zijn parcours, een onontkoombaar gevolg van de menselijke beperkingen. Wat rest is de poëzie. Caillois' beschrijvingen en evocaties van zijn geliefde stenen lezen als wonderbaarlijke prozagedichten, getuigend van een verbale elegantie en een metaforische inventiviteit die het de vertalers niet makkelijk zullen hebben gemaakt.

Ook de lezer kost het soms moeite om uit de woorden de oorspronkelijke voorstellingen te reconstrueren. Zijn verbeelding wordt stevig op de proef gesteld. Maar zodra je de omvang van de ambitie in de gaten krijgt, waaruit deze teksten zijn ontstaan, verdwijnt dit bezwaar naar de achtergrond. Een steen is een 'wereld', schrijft Caillois meer dan eens. Uit wat hij over al die afzonderlijke stenen schrijft, wordt langzaam maar zeker een andere, onweerstaanbaar fascinerende wereld zichtbaar: die van Roger Caillois, waarin het universele raadsel met indrukwekkende 'strengheid' wordt opgelost - zonder dat men er volledig in hoeft te geloven.

(de Volkskrant, 12-1-1996)